

OSMANLI DEVLET YÖNETİMİNDE AKIL VE MEŞVERETİN YERİ

Mert Can ERDOĞAN¹

ÖZ

Devletin hangi esaslara göre yönetilmesi meselesi Osmanlı siyaset yazarlarınınca genişçe işlenen bir meseleydi. Merkezî bürokrasinin giderek güçlenmesi ve devlet içerisinde etkinliğini artırması sonucunda, bürokratların meslekî bakış açılarını ve ihtiyaçlarını yansıtan talepler nasihatnamelerde geniş yer bulmuştu. Nasihatname yazarlarına göre devlet idaresinde konunun uzmanı, akıllı ve bilgili insanlara danışılarak yol alınmalı ve karar verilmeliydi. Bu çerçevede hem Türk devlet geleneğinde hem de İslam siyaset düşüncesinde geniş yer bulan akıl ve meşveret kavramları, Osmanlı siyasal metinlerinde genişçe işlenmiş ve başarılı idarenin anahtarı olarak sunulmuştu. Bu yaklaşım XIX. Yüzyıl'da kurumsal bir boyuta getirilerek Tanzimat döneminde ülke idaresi büyük ölçüde konunun uzmanı kadroların oluşturduğu meclislerce yürütülmüştü. Bu durumdan anlaşılacağı üzere bürokrasinin düşünce hayatında oynadığı merkezî rol, geleneksel kanun-ı kadimci islahat fikriyatı ile uluslararası rekabetten etkilenen Tanzimat düşüncesi arasındaki köprüyü oluşturmuştur. Osmanlı siyaset düşüncesinde ve idare geleneğinde güçlü bir yeri olan meşveret usulü, XIX. Yüzyıl'ın koşullarında büyük önem ve ağırlık kazanmıştı. Meşveret meclisleri üzerinden akıllı ve uzman kişilerin istişaresine dayanan idare fikri de geleneksel Osmanlı düşüncesi ile birleşerek kabul görmüş ve ihtisas sahibi bürokratların müzakerelerine dayanan karar alma organlarını işaret ederek Tanzimat döneminin ruhunu oluşturmuştu. Böylelikle Osmanlı devlet geleneğinde ve bürokratların zihniyet dünyasında mevcut olan meşveret geleneği XIX. Yüzyıl idari dönüşümünde önemli bir rol oynamıştı.

Anahtar Kelimeler: Meşveret, Nasihatname, Osmanlı Düşünce Hayatı, Akıl

---

¹Araştırma Görevlisi, Kırıkkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, [historianturk\(at\)gmail.com](mailto:historianturk(at)gmail.com)

THE PLACE OF RATIONAL THOUGHT AND CONSULTATION IN THE OTTOMAN THOUGHT

ABSTRACT

The basic principles of the governmentality is one of most prominent topics of the Ottoman political writers. Because of the continuing growth and empowerment of the central bureaucracy, the principles which represent the professional values of the bureaucrats have found a place in the nasihatname writings. Per nasihatname writers, the Empire should have been governed in accordance with the suggestions of the educated and wise advisors. In this regard, the concepts of wisdom, which have deep roots in the Turkish government tradition and political Islamic thought, had been re-evaluated and presented as the key of the success in the political texts of the Ottomans. This approach gained an institutional base in the Tanzimat period, and the Empire started to be ruled by the councils of the professional technocrats. In this context the central role of the bureaucrats constitutes the bridges between the traditional Ottoman reformist thought and Tanzimat movement which was influenced by the international rivalry. In this way, the tradition of consultation which has deep roots in the Ottoman political thought played an important role in the 19th century transformation of the Empire.

Key Words: Consultation, Nasihatname, Ottoman Thought, Rational Thought

Erdoğan, Mert Can. “Osmanli Devlet Yönetiminde Akil Ve Meşveretin Yeri”. *ulakbilge* 5. 10 (2017): 453-467

Erdoğan, M.C. (2017). Osmanli Devlet Yönetiminde Akil Ve Meşveretin Yeri. *ulakbilge*, 5 (10), s.453-467.

Giriş

Geleneksel Osmanlı siyaset düşüncesinde önemle üzerinde durulması gereken kavramlardan biri akıl kavramıdır. Bu mefhum, Osmanlı siyaset yazarlarınınca gerek siyasetin başat vasıtası gerekse erdemli bir hayatın temel şartı olarak öne sürülür. Akla dayalı idare fikrinin Osmanlı düşünce dünyasındaki serüvenine göz atmak oldukça önemlidir. Zira bu idealin XVIII. yüzyıl Avrupa siyasetinde öne çıkan aydınlanmacı mutlakîyet rejimleri tarafından üretildiği ve Osmanlı'ya da buradan ithal edildiği fikri tarih yazımına egemen olan bir yaklaşımdır (Karal, 1983) (Mardin, 2012) (Yeşil, 2011). Bu yaklaşıma göre Batı başkentlerine gönderilen sefirler buradaki aydınlanmacı mutlakîyet fikrini yazdıkları sefaretnameler ve layihalar vasıtasıyla Osmanlı düşüncesine aktarmışlardır. Aydınlanmacı mutlakîyet düşüncesinin öne çıkan unsuru ise akla dayanan idare fikriyatıydı. Bu tarz bir siyasada hükümdar ülkeyi keyfi kararlar ile değil konunun uzmanı danışmanlarından aldığı telkinlere dayanarak akıl ve mantık prensipleri içerisinde yönetmeliydi.

Oysa bu yaklaşımın kaçırdığı nokta, Osmanlı fikrî geleneğinde de akla önemli bir yer ayrılmakta olduğudur. Siyasî düşünceye yer veren eserlerde bahsi geçen akıl ister kullanılсын ister yok sayılсын hem bireysel kaderleri hem de tüm memleketin yazgısını etkileme kudretindedir. Hükümdar da ülkesini akıllı danışmanlarının tavsiyelerini göz önünde bulundurarak istişare içinde yönetmelidir. Fakat geleneksel Osmanlı siyaset düşüncesinde akıl, dünyevi ve içkin bir akılcılıktan ziyade, zihni melekeleri, ahlaki ve dini vasıflarla harmanlayarak bir araya gelmiş bir akıldır. Bu noktada Osmanlı düşünürlerinin akıl kavramı, Machiavelli ile birlikte giderek görünür hâle gelen ve Aydınlanma Avrupası'na egemen olan kilise ve dini inanç ile ihtilaf içinde olan seküler akıldan ayrılmaktadır. Osmanlı düşüncesinde akıl, şeriatı, ahlaki kaideleri tayin eden, siyasi ve umumi bir karakter taşıyan değerler kümesinin bir parçasıydı. Siyaset yazarları devletin dini kaidelere sonuna kadar bağlı kalması gerektiğini vurgulamakla beraber devleti dünyevi âlemin bir parçası olarak görüyorlardı. Bu bağlamda ne tam olarak dünyevi ne de büsbütün dini olan akıl mefhumu devlete nizam ve adalet getirmek için hayati bir özellikti. (Şahin, 2014, s. 259)

Nizam-ı Cedid düşüncesinin inşasında ve takip eden XIX. Yüzyıl boyunca, aydınlanmacı mutlakîyetteki seküler akılcılığın aksine, Osmanlılar akılcı idareyi dini inançlara veya şeriat düzenine karşı olarak değil; aksine onun bir parçası olarak yorumlamışlardır. Bu durum XIX. Yüzyıl Osmanlı düşüncesindeki akılcı idare kavramının, aydınlanmacı mutlakîyetten daha çok geleneksel Osmanlı düşüncesiyle bütünlük arz ettiğini göstermektedir. Nitekim Nizam-ı Cedidi tanıtmak için

padişahın oluruyla yazılan risalelerde yeni yönetimin esaslarının İslam ile uyumları vurgulanmış, reform karşıtlarının ise dini itikatlarının zayıflığına vurgu yapılarak eleştirilmiştir (Şakul, 2005, s. 117-150). Dahası takip eden yüzyılda reform hareketleri meşruyet kaynağı olarak İslami referanslar kullanmaya devam etmiştir.

Meşveret ve Akla Dayalı İdare Kavramının İslam Siyaset Düşüncesindeki Temelleri

Osmanlı düşüncesindeki istişareye dayalı akılcı idare fikrinin derin tarihi kökleri bulunmaktadır. Bu kökler İslamiyet'in ilk yıllarına, peygamber dönemine kadar uzanmaktadır. İslam dininin âlimlerin mutabakatını [icmâ] en az nass kadar otoriter ve kutsal kabul etmesi, İslam dünyasındaki siyaset düşüncesini derinden etkilemiştir. Bu noktada “Ümmetim hata üzerinde ittifak etmez” (Kahveci, 2012, s. 25) hadisi icmânın şer’i dayanağı olarak gösterilmiştir. İlk halifelerden Ebubekir ve Ömer bir mesele çıkınca Medine’de bulunan sahabe arasındaki âlimleri çağırıp bir genel toplantı yapmakta ve çoğunluk tarafından alınan kararları uygulamaktaydılar. (Kahveci, 2012, s. 31) Buradaki meşveret geleneğinin İslam siyaset düşüncesindeki kalıcı etkisi hükümdar üzerinde bir denetim aygıtının gerekliliği olarak değil ideal hükümdarın kararlarını istişare ile alması gerektiği şeklinde oldu.

Ülke idaresinde akıllı ve bilgili kişilere danışmanın gerekliliği düşüncesi Nizamülmülk’ün Siyasetname’sinde geniş yer tutmaktadır. Nizamülmülk’e göre “Bir kişinin tedbiri bir kişinin kuvvetine, iki kişinin tedbiri iki kişinin kuvvetine” bedeldi. Bir hükümdar ne kadar bilgili ve akıllı olursa olsun, bir karar alırken yetkin danışmanlarından fikir almalıydı. Nizamülmülk bu görüşünü peygamberin icraatlarına ve Kuran-ı Kerim’e dayandırmaktaydı. Ona göre “Dünyaya peygamberimiz Muhammed (s.a.)’dan daha alim kimse gelmediği” ve “O’nun bilgisi hakkında söylenecek söz” olmamasına “görüp bildikleri haricinde göklerin, yerlerin, Cennet ve cehennemin, levh, kalem, arş- kürsi ve benzeri pek çok şeyin bilgileri kendisine arz edilmiş” olmasına rağmen “Allah Teâlâ: Ey Muhammed! Bir iş yapacağın zaman işinde onlara danış” ve “Önemli olaylarla karşılaştığın zaman dostlarınla meşveret et diye” emretmişti. Peygamberin dahi işlerini danışarak yapması gerekirken, hiçbir hükümdarın “Benim kimse ile müşavereye ihtiyacım yoktur” diyemezdi. Nihayet Nizamülmülk’e göre “padişahın önemli bir olay karşısında ihtiyarlar, bilginler ve dostları ile meşveret etmesi vacip”ti ve “Meşveret yapmadan icraatta bulunan liderler bencil ve zayıf görüşlü”ydü (Nizamülmülk, 2006, s. 112-113).Nizamülmülk’ün ortaya koyduğu yaklaşımda meşveret ülkenin iyi yönetilmesi için gerekli bir idari usulün çok ötesindedir. Nizamülmülk idarede meşvereti ilahî bir emir olarak sunmakta ve bu usulü hükümdar için bir tercihten çıkartıp zorunluğa dönüştürmektedir.

Osmanlı siyaset düşüncesine önemli yeri olan ve farklı dönemlerde tekrar tekrar Osmanlı Türkçesi'ne çevrilen Keykavus bin İskender'in *Kabusname* adlı nasihatnamesinde de ülke idaresinin akıllı insanlara danışılarak yapılması gerektiği vurgulanmaktaydı. II. Murad'ın kâtiplerinden Mercimek Ahmed'in Türkçe çevirisinde geçtiği üzere hükümdar “her işin evvelinde aklına ve bilüne” [bilgisine] danışmalı ondan sonra o işi gerçekleştirmeliydi. “Zira padişahın vezir-i vüzerası akıl ve bilün”dü. Keykavus'a göre hükümdar kararını alırken aceleci (ivecek) olmamalı ve danışarak her işin gereğini (hadakasını) bulmalıydı. Henüz XV. Yüzyıl'da Osmanlı düşünce hayatına giren *Kabusname*'nin akla ve istişareye yaptığı vurguyu değerlendirecek olursak, söz konusu kavramların Osmanlı siyaset düşüncesinin ilk dönemlerinden itibaren kullanımda olduğunu söyleyebiliriz. (Keykavus Bin İskender, 2015, s. 224)

Kutadgu Bilig ve Türk Siyaset Düşüncesinde Akıl ve Meşveret Kavramı

İkisi de XI. Yüzyıl'da yazılmış Farsça eserler olan *Kabusname* ve *Siyasetname*'nin yanı sıra Türk siyaset düşüncesinde önemli bir yere sahip olan *Kutadgu Bilig*'de de akla ve meşverete dayalı idare önemli yer tutmaktadır. Soyut kavramları başarılı bir şekilde kişileştiren Yusuf Has Hacıp, eserinin kurgusunda akla özel bir yer vermektedir. *Kutadgu Bilig*'de akıl, hem kişinin değerini arttıran bir fazilet hem de başarılı ülke idaresinde temel kaide olarak sunulmaktadır. Bu bağlamda eserde “insanın değerinin akıldan ve bilgiden geldiği” ifade edilmektedir çünkü “Tanrı insanı yaratırken ona erdem bilgili, akıl ve anlayış vermiştir.” denilmektedir. Yusuf Has Hacıp'e göre, “Tanrı kime anlayış akıl ve bilgi verirse o pek iyiliğe elini uzatmaktadır, anlayış nerede olursa orası ululuk bulmaktadır”. (Yusuf Has Hacıp, 2009, s. 115) Fakat akıl sadece kişisel bir erdem değildir, iyi bir yönetici olmanın sırrı da akıldan geçmektedir: “Kimde akıl varsa, o asil insan olur” ve “kişi akıl ile asil insan adını alır, beyler bilgi ile memleket işini düzenler.” (Yusuf Has Hacıp, 2009, s. 137-138)

Kutadgu Bilig'de akla öylesine büyük bir önem atfedilmiştir ki aslında kurgu akıllı kişilerin ülkeyi meşveretle yönetmesi üzerine kurulmuştur. Bu bağlamda eser hükümdar ile ona danışmanlık eden üç farklı karakterin birbirleri arasındaki diyaloglardan oluşmaktadır. Metin boyunca hükümdar ve danışmanları ülke idaresindeki temel ilkeler ve karşılaşılabilecek sorunlar üzerinde istişare etmektedirler. Bu diyaloglarda hem hükümdar hem de danışmanları akıllı ve bilgili olmalarından ötürü övülmektedir. Hikâyede her karakter bir vasfı simgelese de nihayetinde hepsi akılı övülerek okuyucuya sunulmuştur. Bu bağlamda talihi simgeleyen vezir: “Ay-

Toldı adında zeki bir adam vardı... doğası sakin, akıllı, bilgili, zeki, iyi gönüllü genç bir delikanlıydı.” (Yusuf Has Hacıp, 2009, s. 161) cümleleriyle yüceltilirken adaleti temsil eden hükümdar Gün Doğdu eserinde “O akıllı bilgili yumuşak huylu bir beymiş ve erdemli insanları ararmış, aklın kıymetini yine akıllı bilir, bilgenin sattığı bilgiyi de bilgili alır.” (Yusuf Has Hacıp, 2009, s. 163) ifadeleriyle övülmüştür. Kutadgu Bilig’de hayatın geçiciliğini ve iyiliği temsil eden Ogdurmuş (uyanmış) dahi sadece takvası ve merhameti ile değil aynı zamanda zekâsı ile övülmektedir. Hükümdar Ogdurmuş’ı neden hizmetine almak istediğini “İnsan dediğin bilgili ve akıllı olandır, onun dışındakilerin hepsi de hayvan gibidir. İş bilirse bilgili ve akıllı insan bilir; İş yaparsa bilgili ve akıllı insan yapar”(Yusuf Has Hacıp, 2009, s. 573) sözleriyle ifade etmiştir.

Kutadgu Bilig’in kurgusunda akla ve istişareye dayalı yönetimin savunusu hikâyedeki dördüncü şahıs olan ve akılı temsil eden Ögdülmüş (övlümüş) karakteri ile birlikte açıkça ortaya çıkmaktadır. Eserin kurgusunda adaletli hükümdarı temsil eden Gün Doğdu ülke idaresiyle ilgili hemen her konuda akılı temsil eden Ögdülmüş’e danışmaktadır: “Hükümdar Ögdülmüş’i takdir etti; iyi ve kötü bütün işlerini ona danıştı.” (Yusuf Has Hacıp, 2009, s. 351) Ögdülmüş hükümdara, hazineden, diplomasiye; savaştan devlet adamlarının seçimine çok çeşitli konularda nasihat vermektedir. Fakat mesele ideal hükümdarın tasvirine gelince eserdeki istişareye ve akla dayalı yönetim vurgusu kendisini bütünüyle göstermektedir:

“Ey hükümdar dinle, sakin, iyi gönüllü ve sınıamış kişi ne der, hangi insanda akıl ve anlayış varsa; ona insan de ve ne kadar översen öv. Akıl, anlayış ve bilgi tam olarak kimde bulunursa, onu kötüye iyi, küçükse büyük bil. Kişi için akıl ne iyi şeydir; akıllılara danışman nazarıyla bakmalı.”(Yusuf Has Hacıp, 2009, s. 407)

Kutadgu Bilig’de nihayet aklın genel bir tarifi de verilmiştir. Bu tarife göre akıl “uzak görüşlüdür”, “ayağı sağlam basar” “ne kadar ters düğüm varsa bir bakışla çözer” “kaçana yetişir, uçanı tutar, kırığı sarar, bozuğu düzeltir.” Dahası “aklın tavır ve hareketi makuldür” “Sözü nereye erişse orası o söze uyar” “sıcak yüzlüdür herkes için sevimlidir.” (Yusuf Has Hacıp, 2009, s. 385-387) Bu özellikleriyle akıl ülke idaresinde temel yol gösterici ve sorun giderici olarak kabul edilmiştir. Aklın sorunlara süratle çözüm üretmesi bu çözümlerin dengeli ve uzun ömürlü olması ve nihayet akılla üretilen çözümlerin ikna edici olup halk tarafından kabul görmesi ülke idaresinde işlenecek yolu işaret etmektedir. Aklın bu çözümlenmesi sadece XI. Yüzyıl siyaset düşüncesi ile sınırlı kalmamış, geleneksel Osmanlı siyaset düşüncesinde de yer bulmuştur.

Osmanlı Siyaset Düşüncesinde Akıl ve Meşveret Kavramı

Osmanlı siyaset geleneğinde aklın kuramsal boyutta tanıtılması, Kınalızade'nin Ahlak-i Alai adlı eserinde karşımıza çıkmaktadır. Kınalızade için faziletli bir insanın sahip olması gereken vasıfların başında hikmet gelmekteydi. Hikmeti düşünce kuvveti [kuvvet-i nazârî] olarak tanımlayan Kınalızade'ye göre, hikmet sahibi insanlar yedi vasfı [nev] beraberlerinde taşımaktaydılar. Bu vasıflar sırasıyla zekâ, sürat-i fehîm, safa-yı zihin, sühulet-i taallüm, hüsn-i taakkul, tahaffuz ve tezekkürdü. Kınalızade'ye göre kişi zekâsı ile derin tetkikler [istinbât-ı metâlib] yapıp çıkarımlarda [istihrâc-ı netâyic] bulunabilir. Gerekli durumlarda ise sürat-i fehîm ile bu çıkarımlarını ve tetkiklerini ortaya koyabilir ve safâ-yı zihin sayesinde kişinin çıkarımları [istihrâc-ı metâlib] zihinlerde ıstıraba ve karışıklığa [teşviş] sebep olmadan, sonuçlar üretebilirdi. Sühulet-i taallüm ile kişi ulaştığı sonuçları kalıcı olarak öğrenip tahsilini yapabilir. Hüsn-i taakkul ile öğrendiklerini güzel keşiflere dönüştürür ve tahaffuz ile bu keşiflerini zihninde koruyabilirdi. Ve nihayet, tezekkür ile de bu zihni üretimini güzel bir şekilde ifade ederek çevresindekileri ikna edebilirdi (Kınalızade Ali Efendi, 2007, s. 99-100). Kınalızade'ye göre hikmet sadece faziletli insan olmak için gereken bir vasıf değildir. İyi bir hükümdar olmak için de zeka-yı zihne ve safa-yı akla sahip olmak gerekmektedir, Bu vasıflara sahip bir hükümdar tarih kitaplarını [kütüb-i tevarih] okuyarak mazideki ahali ve devletler hakkında malumat toplayabilir doğru çıkarımlar üretebilirdi. Kınalızade'ye göre iyi bir hükümdar ancak bu şekilde isabetli kararlara [isabet-i re'y ü fikret] ulaşabilirdi (Kınalızade Ali Efendi, 2007, s. 101).

Ahlak-ı Alai'de öne çıkan akıl ve hikmet kavramları odak noktası olarak zekâyâ ve muhakemeye dayalı bir öğrenme sürecini işaret etmektedir. Bu yanı sıra hem insanın kişisel gelişiminde ve hem de ülke idaresinde tarihsel tecrübeler ve düşünsel süreçlere dayanan bir hareket ve yaklaşım tarzı karşımıza çıkmaktadır. Bu yaklaşım bir taraftan dünyevi ve yararlı olmakla birlikte ahlaki ve dini faziletlerin zıttı olarak sunulmaz. Akıl ülke idaresinde ve faziletli insanın inşasında vazgeçilmez olmakla birlikte tek başına yetersizdir. Kınalızade akıllı ve hikmeti överken ahlaki kaideleri ve dini unsurların da gerekliliği vurgulamaktadır. Bu bağlamda akıl, diğer ahlaki ve dini erdemlerle birlikte başarılı insanların ve idarecilerin sahip olduğu bir fazilet olarak takdim edilmiştir.

Kınalızade'nin Ahlak-i Alai adlı eserinde kuramsal düzlemde ortaya konan akıl kavramı birçok açıdan akılcı idarenin ve akıllı yöneticinin geleneksel Osmanlı siyaset düşüncesindeki yerini göstermektedir. Osmanlı düşünürlerinin akla dair yaklaşımı hem seçkin hem de faydacıdır. Örneğin Kanuni Sultan Süleyman devrinin öne çıkan nişancı Celalzade Mustafa Mevâhib adlı eserinde aklın, faziletli

insanların bir meziyeti olduğunu söyler ve ona göre peygamber gelmiş geçmiş en akıllı insandır. Mustafa'ya göre insanlar akıllılar, ahmaklar ve günahkârlar olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır, devlet idaresinde başarının sırrı akıllı insanların istihdam edilmesidir. (Şahin, 2014, s. 324) Bu fikirler Gelibolulu Mustafa Ali'de de karşımıza çıkmaktadır. Ona göre akıllı kişilerin devlet idaresinde istihdamı öylesine önemlidir ki bu konuda kanun-u kadime bakmaya dahi gerek yoktur. Zira nasıl ki güçlü bir hazine nakit para akışıyla meydana geliyorsa bir ülkenin hedeflerini ve mefkûresini ortaya çıkaran da pratik zekâlı ve hızlı düşünen insanların bir araya gelmesiydi. Kuran-ı Kerim'deki "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" ayetinden yola çıkan Gelibolulu'ya göre akıllı insanlara saygı gösterilmesi Allah'ın bir emriydi. (Şahin, 2014, s. 325).

Osmanlı siyaset yazarları akıllı insanların istihdamına ek olarak ülke idaresinde bu akıllı insanlar ile yapılacak meşveretin önemini vurgulayarak danışmanların ve nasihat edenlerin lüzumunu dile getirmişlerdir. Bu bağlamda Celalzade Mustafa'ya göre meşveret de akıllı ilintilidir: Gelmiş geçmiş en akıllı kişi olan Hz. Muhammed istişarenin öneminin farkındaydı ve sık sık ona başvururdu. Esasında istişarede bulunmak öylesine önemlidir ki akıllı gayri Müslimlerin nasihatleri dahi dinlenebilir. İstişare aklın bir melekesi olduğundan ve gerek siyasi gerek ameli büyük bir öneme sahip olduğundan saraylarında âlimleri ve bilginleri bulundurmakla meşhur kadim İran kralları örneğinde de görüldüğü gibi hükümdarların çevrelerinde akıllı kişiler bulunmalıdır (Şahin, 2014, s. 262).

Gelibolulu'ya göre Büyük İskender kısa zamanda büyük işler başarmasını akıllı danışmanların yardımına borçluydu. Zira İskender ülkesini idare ederken Eflatun'un vekili Aristo ile sık sık meşverette bulunmakta Yunan ülkesinden doğu eyaletlerine zamanın filozofları ve bilginleri ile yüz yüze görüşerek fikir alışverişinde bulunmaktaydı (Gelibolulu, 2015, s. 327). Yaklaşımını desteklemek için tarihten örnekler vermeye devam Gelibolulu'ya göre, Süleyman peygamber de kudretli hükümlüğünü Lokman ve Asaf gibi akıllı danışman ve vezirlerle yaptığı meşverete borçluydu. (Gelibolulu, 2015, s. 327) Ülke idaresinin akıllı kişilerle yapılacak meşveretle götürülme fikrini kesinleştirmek isteyen Mustafa Ali nihayet peygamberin icraatlarına gönderme yaparak konuyu bağlamaktadır. Gelibolulu'ya göre faziletleri ve bilgisi ayetlerle sabit olan peygamber tüm bu eşsiz erdemlerine rağmen dünya işlerinde dostlarıyla istişare etmiş ve güvendiği kişilerin yardımını almıştır. Bu hareketiyle peygamber kendisinden sonra ümmetini yönetecek hükümdarlar için bir örnek teşkil etmiş, ülke idaresinde akıllı kişilerle çalışılmasını işaret etmişti (Gelibolulu, 2015, s. 328).

Gelibolulu Mustafa Ali'nin akıllı insanların istişaresine dayalı idare fikri, dönemin bir başka ünlü siyaset yazarı Hasan Kâfi Akhisari'de daha da belirgin bir görünüm kazanmaktadır. Sözlerine Kuran'dan ayetlerle başlayan Hasan Kafi'ye göre, Allah'ın peygambere istişareyi emretmesi aslında İslam idaresi konusunda verilmiş bir emir niteliği taşımaktaydı. Dolayısıyla padişah ve vezirleri ülkeyi idare ederken sadece kendi görüşleri ile hareket etmemelidirler. Yöneticiler, pek çok âlime ve akıllı kişiye danışarak; devlet erkânı içerisinde bulunan tecrübeli kimselerle istişare ederek hatalardan kaçınmalıdırlar. Yaklaşımını meşrulaştırmak için hadislerden ve kıssalardan örnekler Hasan Kâfi, peygamberin “İstişare eden, yardım olunandır.” sözü ile halife Ömer'in “İstişarede bulunan her topluluk, işlerinin en doğrusuna ulaşır” ve halife Ali'nin “İstişare ne güzel yardımdır; keyfi davranış, istibdat ne çirkin istidattır.” dediğini hatırlatarak meşveret usulünü İslami düzen ile özdeşleştirmektedir. Akhisari'nin istişareye yüklediği anlam o kadar büyüktür ki Allah'ın meşveret ile hareket edenlerin yardımına koşacağını savunmaktadır. Bu bağlamda meşvereti dua etmek kadar önemli gören Akhisari, “Rabb'inden dua ile hayır talep eden ve dostuna danışan kimsenin arzu ettiği işi Allah müyesser kılmaktadır” (Alper, 2015, s. 319-321) ifadelerini kullanmaktadır.

Yönetimin akıllı insanlara dayanması fikri XVIII. Yüzyıl siyaset yazarlarından Defterdar Sarı Mehmet Paşa'da dikkat çekici bir benzetme ile dile getirilmiştir. Eseri boyunca akıllı ve tecrübeyi sürekli öven Defterdar Paşa, ülke idaresinde hükümdar ve sadrazamların rollerini izah ederken, Antik Yunan'a kadar giderek Makedonya kralı İskender ile onun filozof danışmanı Aristo'yu örnek göstermektedir. Mehmet Paşa'ya göre hükümdar Aristo gibi akıllı bir vezir seçerek ülkeyi ona emanet etmeli (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 1983, s. 9), buna karşılık Aristo ferasetine sahip vezir, İskender vakarlı hükümdarı zor duruma düşürecek eylemlerden kaçınarak, ülkeyi yönetmelidir. Devlet idaresinde uzun yıllar çalışmış Defterdar Paşa'nın ideal sadrazam ve hükümdarı betimlerken hoca bir filozof ile onun öğrenci hükümdarını örnek göstermesi, Osmanlı siyaset yazarlarının hükümdar-bürokrat ilişkisini nasıl kurguladıkları ve ideal yöneticinin sahip olması gereken faziletlerin neler olduğu konusunda önemli ipuçları vermektedir (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 1983, s. 21).

Osmanlı Tarih Yazımında Övgünün Kaynağı ve Tenkidin Aracı Olarak Akıl

Osmanlı siyaset yazarlarının tarihe dair eserleri de aklın yüceltiildiği bir arenaya dönüşmektedir. Örneğin Celalzade Mustafa Selimname'de II. Bayezid'in vezirlerini ele aldığı kısımdan sonra, hükümdarların iyi talihi ve saadetinin, vezirleri ve adamlarının aklına, dindarlığına, güvenilirliğine ve sadakatlerine (kemal-i akl ve

diyanetleri ve hüsn-i emanet ve sadakatleri) bağlı olduğunu savunmaktadır. Padişahın talihinin artması için vezirler saf inanca bağlı hakiki Müslümanlar olmalı, akıldan nasiplerini almaları ve dünya ahvalinden haberdar olmaları lazımdır. Tabakat'ın ilk sayfalarında ise Celalzade Mustafa, Sadrazam Piri Mehmed Paşa'nın berrak zihninin (zihn-i pak) bir marifet denizi, her şeyi idrak eden aklının ise (akl-ı derrick) saadet aynası olduğunu ifade etmektedir. Piri Mehmed Paşa bu erdemleri ve envai çeşit ilimdeki bilgisiyle (enva-i kemalat ve ulum) okuyucuya sunulmakta ve övülmektedir. Benzer bir şekilde Celalzade Mustafa İbrahim Paşa'nın istişare önem vermesini nasihate kulak asmasını över (söz fehiminde pehlivan izan ve kabulde alı-şan). Rüstem Paşa ise henüz Anadolu beylerbeyliği yaptığı sırada zamanının en akıllı ve faziletli idarecisi (akal-ı ümera-yı devran, ekmel-i kübera-yı asr ü avan) olmuştur. Sadrazam olduğundaysa berrak zihni (zihn-i pak) ve engin idraki (idrak-i derrick) daha da gün yüzüne çıkmıştır. (Şahin, 2014, s. 261)

Celalzade Mustafa'ya benzer bir şekilde Gelibolulu Mustafa Ali de tarih anlatısında akılı belirleyici fazilet olarak kullanmaktadır. Örneğin Sultan Selim de ilm-i feraset ışığıyla parlayan ve kâmil bir zekâya sahip olan Piri Mehmed'in hikmetini akıcı ve belîğ sözlerle ifade edebildiğini görünce onu ortalama bir taşra memuriyetinden önce defterdarlığa sonra da veziriazamlığa getirmişti. Kendisi de akil ve zekâ yönünden şahırların nadiri olan Yavuz'un ülke idaresinde akıllı insanlara verdiği bu kıymet sayesinde âlemin durumu düzenli hale gelmiş, nice fetihler yapılmış, insaf ve merhamet bahçesinde esen adalet rüzgârlarının kokusu her taraftan duyulmuştu. (Gelibolulu, 2015, s. 326) Gelibolulu'ya benzer bir şekilde Koçi Bey de ünlü risalesinde akılı tarihsel figürlere karşı bir övgü ve tenkit unsuru olarak sık sık kullanmaktaydı. III. Murad'ın saltanatı öncesinde devlet işleyişine karışmayan saray halkını övmek isteyen Koçi Bey, onları iş bilir, tecrübe sahibi, düşünceli, iyilik isteyen akıllı kişiler olarak betimlemişti. (Koçi Bey, Akçağ Yayınları, s. 132) Koçi Bey, bir noktada ideal bir hükümdar örneği olarak gördüğü Gazi Giray Han'ı ise “ akil ve idrak, ilim ve irfan ile dünyaca meşhur, tarih bilir, anlayış sahibi namlı bir han” olarak betimlemekteydi. (Koçi Bey, Akçağ Yayınları, s. 210)

Osmanlı siyaset yazarlarının tarih anlatılarındaki bu övgülerin zıddındaysa ister isyankâr isterse yetersiz Osmanlı idarecileri olsun, aklın kaidelerinden çıkan kişiler durmaktadır. Örneğin Celalzade Mustafa Canberdi Gazali'nin aklının âlimler pazarında beş para etmediği halde onun isyan vadisine sapma cüreti gösterdiğini söyler. Esasında Canberdi Gazali'nin cehaleti (cehl) isyanının ardındaki ana nedendir. 1527'de isyancılar tarafından mağlup edilen Karaman Beylerbeyi Hürrem Paşa'nın zihni bomboştur (hali-yi zihn) ve kendisi de ahmaklık alametleriyle doludur (hamakat-şar) 1552 yılı Ekim ayından idam edildiği 1555 Eylül'üne değin

sadrazamlık görevini yürüten Kara Ahmed Paşa da benzer bir şekilde, din ve devlet işleri için faydalı olacak nasihatleri (din ve devlete layık olan kel,imat-ı himet-ayat ve nush-gayat) dinlememekle ve rezil bir karaktere sahip olmakla (ahass-ı erazil, erbab-ı erazil) suçlanır. Celalzade gibi Mustafa Âli de kendi anlatısında yetersiz bulduğu veya karşıt hiziplerde yer alan Osmanlı idarecilerini akılsızlık ve bilgisizlikle suçlamaktadır. Özellikle kendisini şikâyet eden Trabzon vilayet kâtibi Ömer Bey'i ağır bir şekilde eleştirirken onu hem bilgisiz [na-dani] hem de cahil olarak adlandırmakta bölgedeki zulmün kaynağı olarak göstermektedir. (Gelibolulu, 2015, s. 167, 171) Benzer bir şekilde Koçi Bey, ünlü risalesinde Osmanlı düzenindeki çürümeyi, sarayda ve padişahın çevresinde bulunup idareye karışan ve vezirlere akla aykırı önerilerde bulunan nedimlere dayandırmaktaydı (Koçi Bey, Akçağ Yayınları, s. 148).

Bir bütün olarak baktığımızda, Osmanlı siyaset yazarları ve devlet adamlarının akıl ve meşverete vurgu yapan bir yönetim modelini işaret ettiklerini söyleyebiliriz. Bu yaklaşım peygamber döneminden itibaren İslam siyaset düşüncesinde bulunan fikirlerden oluşuyordu ve Osmanlılardan önce de Yusuf Hac Hacıp, Keykavus ve Nizamülmülk gibi tanınmış yazar ve devlet adamlarınca savunulmuştu. Hem Osmanlı öncesi siyaset metinlerine hem de Osmanlılarca kaleme alınmış ilgili eserlere baktığımız zaman aklın bir taraftan kişinin ahlaki gelişiminde temel bir fazilet olarak diğer taraftansa ülke idaresinde öne çıkan bir ilke olarak işlendiğini görmekteyiz. Bu bağlamda akla çok özel bir anlam yüklenmiş ve bu temel faziletin alt unsurları detaylandırılarak, kuramsal düzlemde ideal aklın tasviri yapılmıştır. Tasviri yapılan ideal akıl büyük oranda modern zamanların ihtiyaçları ile örtüşen, hızlı muhakemeye ve çabuk kavramaya dayanan; uzun vadeli çözümler üretebilen ve bu çözümlerin herkes tarafından kabul edilecek bir bağlamda ifadesini içermekteydi. Siyaset yazarlarına göre devlet işte bu ideal akla sahip olan kişiler tarafından idare edilmeliydi. Bu bağlamda makbul hükümdar, ülke idaresinde akıllı kişilere yer vermeli ve gerekiyorsa terfi teamüllerini akıllı ve bilgili kişilerin istihdamı uğruna esnetmeliydi. Dahası ülke idaresinde, hükümdar tek başına hareket etmemeli, istihdam edilen akıllı ve bilgili memurlar ile danışarak karar vermeliydi. Fakat nasihatnamelerin işaret ettiği bu yönetim anlayışı, hükümdarın denetim altına alındığı bir konsey yahut kabine usulü idareyi savunmamaktadır. Geleneksel Osmanlı siyaset yazarları hükümdarın gerekliliği bahsinde ele aldığımız üzere tıpkı Avrupalı çağdaşları gibi güçlü ve bilge bir hükümdarın emri altında örgütlenmiş etkili bir merkezî devlet gücünün gerekliliği vurgulamaktaydılar. İşte bu devlet gücünün oluşması noktasında akıllı ve bilgili idareciler devreye girmeli ve hükümdar ülkeyi işini bilen ve doğru fikirler üreten insanların tavsiyelerine dayanarak ülkeyi yönetmeliydi. Böylelikle hem akla ve bilgiye dayanan hem de etkili olabilen adaletli bir nizam mümkün olabilirdi.

Osmanlı nasihatname yazarları, akılı tarif ederken, akıllı insanları överken ve akıllı insanların tavsiyelerine dayalı idareyi savunurken meşruiyet kaynağı olarak sadece dünyevi ihtiyaçları değil aynı zamanda İslami ilkeleri öne sürmekteydiler. Siyaset yazarları bu bağlamda sık sık Kuran'dan ayetler zikretmekte ve peygamberin icraatlarını işaret etmekteydiler. Bu durum Osmanlı siyaset düşüncesinde akıllı ve bilgili insanların istişaresine dayalı yönetim modelinin geleneklere aykırı yeni bir usul olarak ele alınmadığını, tam tersine geleneğin bir parçası olarak savunulduğunu göstermektedir.

Meşveretin Kurumsallaşması

Hükümdarın ülkesini akıllı ve uzman danışmanların tavsiyelerini göz önünde bulundurarak yönetmesi fikri düşünce hayatında geniş yer bulmasının yanı sıra Osmanlı devlet teşkilatı da meşveret usulünün geniş uygulama sahası bulabileceği şekilde örgütlenmiş ve gelişmişti. Özellikle divan toplantılarında idari, örfi, şeri, mali ve diğer meseleler konunun uzmanlarına danışılarak, karara bağlanırdı. Ancak meşveret usulünün tatbik sahası divan-ı hümayunla sınırlı değildi; Osmanlı tarihi boyunca ihtiyaç duyuldukça merkezde veya savaş zamanları cephede meşveret yapılır, konunun uzmanlarının görüşlerine başvurularak gerekli karar alınırdı. (Akyıldız, 2012, s. 31) Meşveret meclisi denilen bu usule, devletin kuruluşundan itibaren gerek duyuldukça başvurulmaktaydı. Fakat bu toplantıların düzenli hale gelerek kurumsallaşması ancak III. Selim dönemi Nizam-ı Cedid uygulamaları bağlamında gerçekleşecekti. III. Selim döneminde meclisin işleyiş sahası önemli atamaların belirlenmesine kadar genişlemiş ve meclis toplantıları siyasi kararların meşruiyet kaynağı haline gelmişti.

Meşveret meclislerinin idaredeki ağırlığı, II Mahmud döneminde de artarak devam etmişti. II. Mahmud, kendisinin katılmadığı bir meşveret meclisine gönderdiği hatt-ı hümayunda alınacak olan karara uyacağını “cümlelerin tasvip eyledikleri nezd-i hümayununda dahi tasvip olunur” cümlesiyle üyelere bildirmişti. Bu dönemde özellikle yapılacak islahatlar meşveret meclisinin toplantılarında karar bağlanıyor ve meclis sık sık toplanıyordu (Seyitdanlıoğlu, 2012, s. 376).

Meşveret meclisine katılacak üyeler tespit edilirken genelde Osmanlı bürokrasisinin üç temel unsurunu teşkil eden kalemiye, seyfiye ilmiyenin temsil edilmesine özen gösterilirdi. Görüşülecek konu taraflardan birisini ilgilendirmese ve konu hakkında söyleyecek sözü olmasa bile bu denge gözetilirdi. Örneğin görüşülecek konu ulemayı ilgilendirmiyor dahi olsa padişah veya sadrazam alınacak kararın meşruiyetini sağlamak ve dedikoduların önüne geçmek için bütün tarafların mecliste olmasına özen gösterirlerdi (Seyitdanlıoğlu, 2012, s. 378).

Meşruiyetin sağlanması adına gösterilen dikkat ve tüm tarafların meclise çağırılması kimi zaman eleştiriyle de karşılanabiliyordu. Örneğin 1810'da ordunun nerede kışlayacağı konusunu görüşmek için şeyhülislam konağında toplanması istenen meşverete, şeyhülislam, konunun ulemayı ilgilendiren bir yönü olmadığı gerekçesiyle karşı çıkmış ve rical ile yeniçeri ocak ağlarının Babıali'de toplanarak karar vermeleri gerektiğini belirtmiştir. Bunun yanında meşruiyetin sağlanması adına kimi zaman kalabalık meclis toplantıları gerçekleşiyordu. Örneğin 1810 yılında Rus ordularının Silistre'yi alarak İstanbul'a yönelmesi üzerine Fatih Camii'nde toplanan meclise büyük bir katılım olmuş ve alınan kararlar ahalî cihada çağırılmıştı. Meclise katılımının genişlemesi kimi zaman ise Osmanlı ricali tarafından tepkiyle karşılanabiliyordu. Şanizade Ataulah Efendi, oy vermektense aciz kalabalıkların meclise katılmasından duyduğu rahatsızlığı açıkça dile getirerek meşveret konusunda Batı'daki uygulamalardan bahsetmiş ve sonra da "akıl sahiplerine danışıp doğruyu bulun. Onlara isyan etmeyin. (İsyan ederseniz) zem edilirsiniz" mealindeki hadî zikretmiştir. Böylece meşveretin sünnet olduğunu; ancak bu usulden beklenen yararın sağlanması için öncelikle katılımcıların akıl sahibi ve konunun uzmanı kişilerden seçilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Akyıldız, 2012, s. 37).

Meşveret usulünün, Osmanlı idari yapılanmasındaki ağırlığı II. Mahmud'un iktidarının ileriki safhalarında daha da artmıştı. Özellikle 1836 yılından itibaren devletin merkez teşkilatında yapılan reformlar ve kurulan yeni nezaretlerle, hükümet Avrupai bir kabine sistemine benzemeye başlamıştı. Bu dönemde kurulan daimi meclisler ile alt kademelerdeki yöneticilerin de karar mekanizmalarına katılmaları sağlanmış ve istişareye dayalı idare giderek kurumsallaşmıştı.

II. Mahmud'un başlattığı çabalar daha sonra tahta geçen Sultan Abdülmecid ve halefleri tarafından da sürdürülmüştü. Daimi meclisler oluşturularak, devlet yapılanmasının merkezine meşveret usulü oturtulmuş, üst düzey görevlilerin bir araya gelmesiyle oluşan meşveret meclislerinin yerini Meclis-i Vükela oluşturulmuştu. Böylece modern hükümet yapısına benzer bir kabine sistemine geçilmişti. Giderek güçlenen bu akım çerçevesinde Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye adıyla, Tanzimat reformlarını icra edecek bir meclis oluşturulmuş ve Tanzimat Fermanı uyarınca hükümdar kendi rızasıyla gücünü bu meclisle paylaşmayı kabul etmişti (Seyitdanlıoğlu, 2012, s. 378).

Meclis-i Vala'nın yanı sıra; 1838 yılında sadrazamın danışmanlığında Dar-ı Şura-ı Bab-ı Ali adıyla bir meclis ve 1836 yılında askeri reformları uygulayıp kararlaştırmak üzere de Dar-ı Şura-yı Askeriye adında bir danışma meclisi kurulmuştu. Böylelikle kararların sorumluluğu padişah ve merkezdeki birkaç üst

düzyer yöneticinin üzerine yığılmak yerine, daha geniş güç gruplarına yayılmış ve paylaşılmış; idari, mali, siyasi ve askeri konularda gelecek tepkiler meşveret usulü ile karşılanmaya çalışılmıştı (Akyıldız, 2012, s. 43).

Sonuç

Osmanlı siyaset düşüncesinde ve idare geleneğinde güçlü bir yeri olan meşveret usulünün Osmanlı idari yapılanmasında kazandığı önem ve ağırlık bir taraflıyla çağın değışen koşullarının bir sonucuydu. XIX. Yüzyıl'da giderek yoğunlaşan uluslararası rekabet devletlerin birbirinden etkilenme sürecini hızlandırıyor ve çeşitli fikir ve kurumlar rakip devletler tarafından ithal edilebiliyordu. Fakat bu hiçbir zaman kayıtsız şartsız ve topyekün bir aktarıma dönüşmüyordu; fikirler ve kurumlar farklı idare gelenekleri ve siyaset teorileri ile harmanlanarak yeni şekiller alıyorlardı. Osmanlı devlet geleneğinde ve bürokratların zihniyet dünyasında mevcut olan meşveret geleneği de bu bağlamda XIX. Yüzyıl idari dönüşümünde önemli bir rol oynamıştı. Meşveret meclisleri üzerinden akıllı ve uzman kişilerin istişaresine dayanan idare fikri kabul görmüş ve ihtisas sahibi bürokratların müzakerelerine dayanan karar alma organları yeni döneminin ruhunu oluşturmuştu.

KAYNAKLAR

- Akyıldız, A. (2012). Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme. İstanbul: İletişim.
- Alper, Ö. M. (2015). Osmanlı Felsefesi Seçme Metinler. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Crone, P. (2007). Ortaçağ İslam Dünyasında Siyasi Düşünce. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa. (1983). Nesayihül Vüzera. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Filibeli Ahmed Hilmi. (2011). İslam Tarihi. İstanbul: Huzur Yayınevi.
- G. M. (2015). Nushatüs Selatin. (F. Çerçi, Dü.) İstanbul: Yükselen Ay Yayınları.
- Humeyni, R. (1987). Islam and Revolution. Berkeley: Berkeley.
- Kahveci, N. (2012). İslam Siyaset Düşüncesi. Ankara: Sinemis yayınları.

Karal, E. Z. (1983). Osmanlı Tarihi V. Cilt. Ankara: TTK yayınları.

Keykavus Bin İskender. (2015). Kabusname. İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Kınalızade Ali Efendi. (2007). Ahlak-ı Alai. İstanbul: Klasik Yayınları.

Koçi Bey. (Akçağ Yayınları). Koçi Bey Risalesi. (Y. Kurt, Dü.) Ankara: 2011.

Mardin, Ş. (2012). Tanzimat Fermanı'nın Manası: Yeni Bir İzah Denemesi. H. İnalçık, & M. Seyitdanlıoğlu içinde, Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu (s. 145-169). İstanbul: Türk İş Bankası Kültür Yayınları.

Nizamülmülk. (2006). Siyasetname. İstanbul: Dergah Yayınları.

Şahin, K. (2014). Kanuni Devrinde İmparatorluk ve İktidar. İstanbul: 2011.

Şakul, K. (2005). Nizam-ı Cedid Düşüncesinde Batılılaşma ve İslami Modernleşme. Divan İlmi Araştırmalar Dergisi, 117-150.

Seyitdanlıoğlu, M. (2012). Divan-ı Hümayun'dan Meclis-i Mebusan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama. H. İnalçık, & M. Seyitdanlıoğlu içinde, Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu (s. 371-387). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Yeşil, F. (2011). Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Katibi Ebubekir Ratip Efendi(1750-1799). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Yusuf Has Hacip. (2009). Kutadgu Bilig. (R. R. Arat, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.